

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ: СКЛАДОВІ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Котвіцька А.А., Волкова А.В., Корж Ю.В., Сурікова І.О., Кубарева І.В.,
Болдарь Г.Є., Терещенко Л.В., Овакімян О.С.

Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна
socpharm@nuph.edu.ua

РЕЗЮМЕ. У статті розглянуто основні складові ефективності фармацевтичного забезпечення населення в сучасних умовах. Критерії ефективності функціонування фармацевтичного сектору сфери охорони здоров'я проаналізовано за 4 блоками: політичним, економічним, медико-соціальним та освітнім. Враховуючи, що основними постачальниками фармацевтичної допомоги є аптечні заклади, аналіз критеріїв ефективності за кожним блоком здійснено відповідно до функцій аптеки. Особливу увагу приділено просвітницькій ролі фармацевтичних працівників та соціально-гуманітарній функції аптеки, що представлено у вигляді результатів опитування рівня знань населення у питаннях охорони здоров'я і використання ліків. Також обґрунтовано високу актуальність та практичну значущість вивчення освітніх компонент «Фармацевтичне право та законодавство» і «Соціальна фармація» майбутніми фармацевтичними фахівцями.

Ключові слова: соціальна фармація, фармацевтичне забезпечення, критерії ефективності, нормативно-правове регулювання, фармацевтична освіта.

Вступ. У сучасних умовах вітчизняна система охорони здоров'я (ОЗ) переживає важкі часи, які обумовлені впливом негативних факторів зовнішнього середовища. Початок повномасштабної агресії з боку сусідньої держави, соціальні потрясіння, фінансово-економічна криза поставили майже всі сфери життєдіяльності України на межу виживання. Слід зазначити, що організація ефективної та соціально орієнтованої системи фармацевтичного забезпечення населення є багатовекторним напрямом розвитку сучасної сфери ОЗ. Так, протягом декілька десятиліть у світі позначилися тенденції, які безпосередньо вплинули на характер розвитку національних системи ОЗ й фармацевтичного

забезпечення населення. Відносини між споживачами відповідних послуг та їх надавачами, державою та капіталом, регуляторними органами та суб'єктами господарських відносин на національних фармацевтичних ринках з кожним роком стали набувати всі більш нового змісту та форм [15, 16].

Особливе місце в процесі гармонічного розвитку системи ОЗ й фармацевтичного забезпечення населення займають питання своєчасного оновлення нормативно-правової бази, раціонального використання лікарських засобів (ЛЗ) та підвищення соціальної відповідальності медичних та фармацевтичних закладів перед суспільством [1, 15, 17, 18].

Мета. З огляду на вищезначене, метою нашого дослідження стало проведення аналізу критеріїв ефективності фармацевтичного забезпечення населення у сучасних умовах функціонування підприємств на фармацевтичному ринку.

Матеріали та методи. Під час дослідження використано методи узагальнення, порівняння, контент-аналізу, системно-аналітичного та логічного аналізу.

Результати дослідження. Ефективність системи ОЗ й фармацевтичного забезпечення у сучасних умовах функціонування фармацевтичного ринку залежить від сукупності факторів, що можна розглядати у площині підходів у державному регулюванні діяльності суб'єктів господарювання, що задіяні у наданні фармацевтичної допомоги, а також частоти змін нормативно-правової бази. Дані чинники пропонується відносити до політичної складової. Другу групу критеріїв – економічних – формують показники економічної доступності медичної і фармацевтичної допомоги, рівень державного фінансування та рівень витрат домогосподарств на медичну і фармацевтичну допомогу. Якість медичної і фармацевтичної допомоги, раціональність використання ЛЗ, рівень знань населення у питаннях попередження, своєчасного діагностування і лікування найбільш поширених захворювань, рівень знань щодо правильного застосування ЛЗ та дотримання концепції відповідального самолікування формують медико-

соціальну складову ефективності фармацевтичного забезпечення населення країни. І, безумовно, невід’ємною складовою даної системи, що безпосередньо впливає на кінцеві результати і ефективність фармацевтичного забезпечення, є освітня складова – забезпечення підготовки якісних кадрів для фармацевтичного сектору сфери ОЗ, їх професійного розвитку та післядипломної освіти [15]. Отже, усі критерії ефективності системи фармацевтичного забезпечення населення можуть бути оцінені за запропонованими складовими (рис. 1).



Рис. 1. Критерії ефективності системи фармацевтичного забезпечення населення

На даному етапі дослідження нами проведено аналіз окремих критеріїв за кожною групою.

У теперішніх умовах реформування вітчизняної системи фармацевтичного забезпечення та викликів для сучасного суспільства актуальності набуває своєчасне оновлення нормативно-правової бази задля забезпечення вчасної реакції на зміни потреб населення у фармацевтичній допомозі [6, 7]. Враховуючи, що основними постачальниками фармацевтичної допомоги є аптечні заклади, нами проаналізовано нормативно-правові акти, якими

забезпечується регулювання відносин між суб'єктами господарювання в роздрібній торгівлі ЛЗ в контексті «пацієнторієнтованої моделі» системи фармацевтичного забезпечення населення. В основу групування нормативних документів покладено наукові розробки з оновленими відомостями щодо функцій аптечних закладів [5].

Так, соціально-економічна функція, якою передбачено організацію ефективного надання населенню фармацевтичної допомоги на пільгових або безоплатних умовах, забезпечується нормативно-правовими актами (НПА) різних рівнів ієрархії [2, 3, 8, 9, 11]. Положеннями даних документів визначено умови надання пацієнтам ЛЗ під час медичної допомоги в амбулаторних умовах за програмою медичних гарантій, регламентовано безоплатний/пільговий відпуск ЛЗ за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування, затверджено Порядок розрахунку граничних оптово-відпускних цін на ЛЗ, визначено порядок реімбурсації ЛЗ, затверджено правила виписування рецептів на ЛЗ і вироби медичного призначення, порядок відпуску ЛЗ і медичних виробів з аптек та їх структурних підрозділів.

Організація комплексу фармацевтичної послуги та реалізація ЛЗ (за необхідністю їх виробництво), медичних виробів та інших товарів аптечного асортименту забезпечується торгово-виробничою функцією аптечних закладів. Ця діяльність регулюється комплексом НПА, що визнають вимоги до здійснення господарської діяльності на фармацевтичному ринку, в т.ч. регламентують ліцензування [10, 12, 13]. Необхідно зазначити, що НПА даної групи зазнали найбільше змін за останні роки, що було зумовлено пандемією коронавірусної інфекції та запровадженням воєнного стану в Україні. Такі умови спонукали органи державної влади впроваджувати додаткові методи регулювання/дерегулювання задля забезпечення необхідного рівня доступності до фармацевтичної допомоги усім верстам населення та усій території країни. Основними змінами, що було прийнято, регламентовано роздрібну торгівлю ЛЗ з використанням інформаційно-комунікаційних систем дистанційним способом,

що підвищило фізичну доступність ЛЗ в умовах карантинних обмежень. Спрощення умов ліцензування господарської діяльності з оптової та роздрібною торгівлі ЛЗ, імпорту ЛЗ, виробництва ЛЗ (для суб'єктів господарювання, які мають чинну ліцензію на виробництво), а також дозвіл продажу ЛЗ аптеками іншим аптекам, транспортування ЛЗ транспортними засобами загального користування, зокрема тими, якими здійснюється перевезення пасажирів, та у поштових або багажних відправленнях, відпуск рецептурних ЛЗ, крім тих, які містять наркотичні засоби, психотропні речовини, без рецепта за умови надання фармацевтичними працівниками роз'яснення пацієнтам щодо необхідності застосування ЛЗ згідно із зазначеною інструкцією (для територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією) стало вагомими кроками задля забезпечення населення ЛЗ в умовах воєнного стану через втрату налагоджених логістичних ланцюгів постачання ліків, обмеження в отриманні рецепту лікаря.

Інформаційно-комунікативна функція, що передбачає організацію санітарно-просвітницької діяльності серед населення, забезпечення фармацевтичної опіки та надання інформаційної допомоги, на сьогодні регламентується Законом України від 19.11.1992 р. №2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ред. від 27.10.2022 р.) та Наказами МОЗ України. Однак, у даному переліку НПА є ті, що мають рекомендаційний характер, зокрема для покращення надання якісної медичної допомоги в закладах ОЗ рекомендована до застосування спільна настанова Всесвітньої організації ОЗ та Міжнародної фармацевтичної федерації «Належна аптечна практика: Стандарти якості аптечних послуг», що затверджено Наказом МОЗ України від 30.05.2013 р. № 455 і не є обов'язковим для впровадження у діяльність аптечних закладів [14]. Поряд з цим, впровадження даних стандартів сприяло би покращенню взаємодії фармацевтичних працівників з пацієнтами/відвідувачами аптек та іншими фахівцями сфери ОЗ задля отримання якісних результатів фармакотерапії. Позитивним є те, що сьогодні на допомогу фармацевтичних працівників оновлено алгоритм дій під час проведення ними

фармацевтичної опіки, що відбулось з прийняттям Наказу МОЗ України від 05.01.2022 № 7 «Про затвердження протоколів фармацевта». Оновлений документ замінив Наказ МОЗ України від 2013 року.

Ще однією функцією сучасної аптеки визначено суспільно-гуманітарну, яка передбачає сприяння фармацевтичними працівниками підтримці та збереженню суспільного здоров'я населення та окремих його індивідуумів на відповідному соціальному стандарті рівні. Визначено, що реалізація даної функції на сьогодні також потребує нормативного підґрунтя, оскільки єдиним НПА, що містить регламентуючі положення зазначеної ролі фармацевтичних працівників, є охарактеризований вище Наказ МОЗ України від 30.05.2013 р. № 455, що має рекомендаційний характер.

Поряд з цим, актуальність саме суспільно-гуманітарної функції аптеки і просвітницької ролі фармацевтичних працівників стає все більш актуальною. Дана функція може розглядатись як базовий елемент медико-соціальної складової фармацевтичного забезпечення населення. Повноцінна її реалізація дозволить сформувати систему якісної медичної і фармацевтичної допомоги, реалізувати концепцію відповідального самолікування, попередити поширення інфекційних хвороб і розвиток ускладнень хронічних захворювань через несвоєчасне або неповноцінне лікування, та в цілому підвищити загальний рівень знань населення у питаннях охорони здоров'я і використання ЛЗ. Отримані дані попередніх досліджень за результатами реалізації соціального проєкту «Важливі факти про ліки» на базі аптек м. Харкова показали, що відвідувачі аптек мають недостатній рівень знань у питаннях раціонального споживання ЛЗ [4]. На рис. 2 наведено узагальнені відомості щодо питань, за якими відвідувачі аптек продемонстрували відсутність або недостатність знань у більше ніж 50% відповідей.

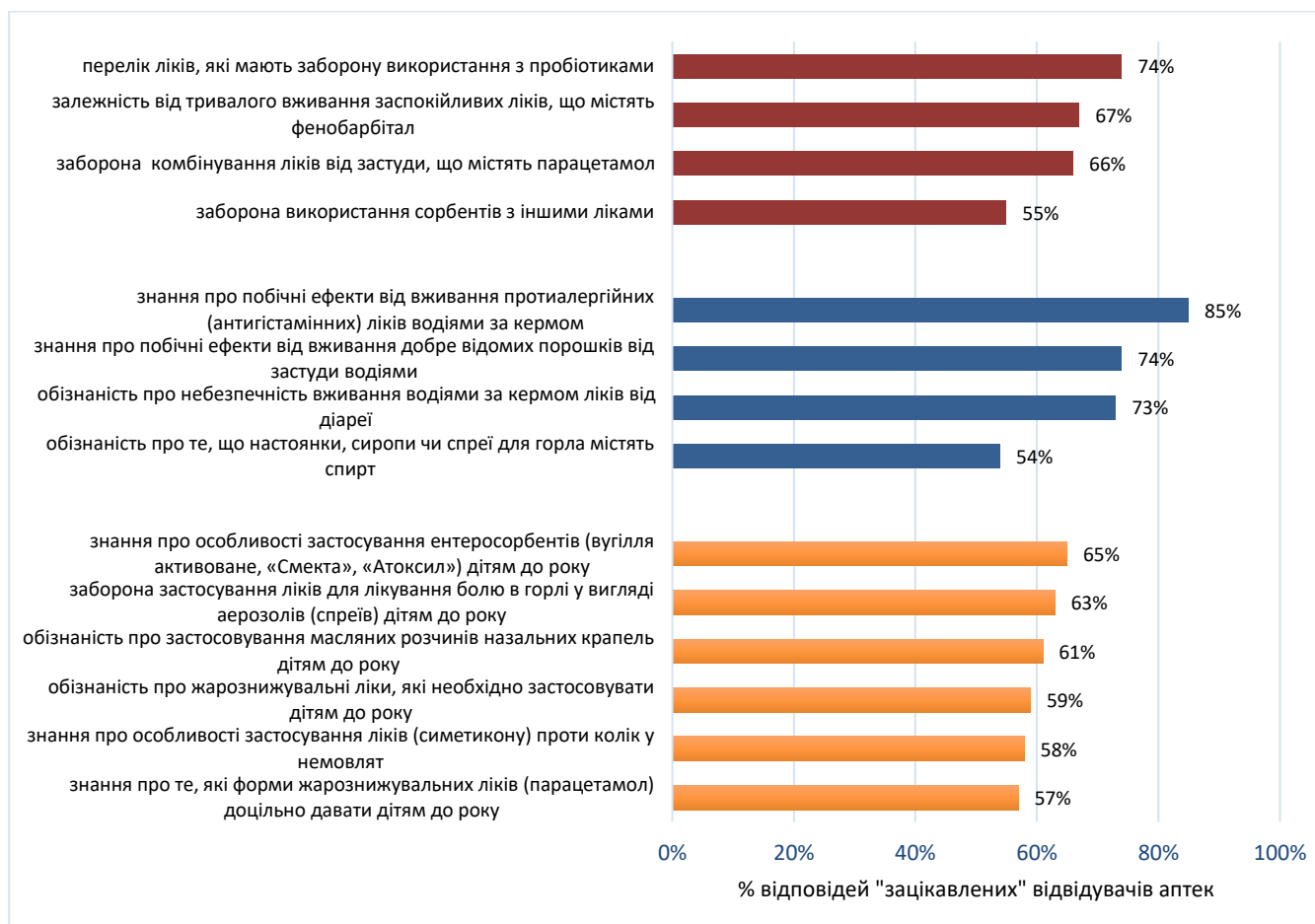


Рис. 2. Відсутність знань учасників соціального проєкту щодо особливостей застосування ЛЗ

Запропоновані питання було умовино розділено на 3 блоки: загальні важливі факти про ліки; важливі факти про дію ліків на організм людини під час керування транспортним засобом; важливі факти про ліки для дітей до одного року. Серед представлених груп найбільшу зацікавленість серед відвідувачів аптек викликали питання другої групи – особливості застосування ЛЗ для водіїв (45% відповідей від загальної кількості питань), а найменшу – особливості застосування ЛЗ у немовлят (18% відповідей від загальної кількості питань).

Викликає занепокоєння відсутність знань у населення про побічні ефекти від вживання антигістамінних ЛЗ водіями за кермом (85 % респондентів відповіли про відсутність знань), побічні ефекти від вживання добре відомих порошоків від застуди водіями (74%), перелік ліків, які мають заборону використання з пробіотиками (74%), небезпечність вживання водіями за кермом

ліків від діареї (73%), можливе формування залежності від тривалого вживання заспокійливих ЛЗ з фенобарбіталом (67%), заборону комбінувати ліки від застуди на основі парацетамолу (66%) тощо.

Враховуючи, що переважна більшість зазначених ЛЗ є безрецептурними, ключову роль у поширенні інформації про них і формуванні обізнаності населення щодо коректного застосування ЛЗ належить саме фармацевтичним працівникам. Уміння людини отримувати, оцінювати, аналізувати та розуміти основну інформацію про ЛЗ та особливості їх безпечного та ефективного використання і є фармацевтичною грамотністю. Важливість такого виду обізнаності у сучасному суспільстві доведено закордонним досвідом і є одним із шляхів зменшення витрат системи охорони здоров'я країни і окремих домогосподарств. Обмежена грамотність населення у питаннях здоров'я і раціонального споживання ЛЗ негативно впливає і заважає об'єктивній самооцінці здоров'я, а також підпорядковується соціальному градієнту і може ще більше посилювати існуючі нерівності, в тому числі в доступності фармацевтичної допомоги [14, 17, 18].

За умови поширення самолікування в українському суспільстві, відсутності знань у населення про потенційну шкоду для власного здоров'я від нерационального застосування ЛЗ саме аптека та фармацевтичні працівники є сполучною ланкою в отриманні і розумінні фармацевтичної інформації населенням. Тому рівень підготовки фармацевтів, їх знання і навички, відповідність вимогам сучасного фармацевтичного сектору ОЗ є основними критеріями у системі оцінки якості фармацевтичного забезпечення в аспекті освітньої складової [1]. Затверджені на сьогодні Стандарт вищої освіти за спеціальністю 226 «Фармація, промислова фармація» та Професійний стандарт «Фармацевт» визначають необхідний перелік професійних компетентностей магістра фармації. Знання щодо функціонування системи фармацевтичного забезпечення населення країни набуваються здобувачами вищої освіти під час вивчення освітніх компонент організаційно-економічного блоку, зокрема

«Фармацевтичне право та законодавство» і «Соціальна фармація», саме програмними результатами навчання яких передбачено сформувати здатність майбутнього фармацевта реалізовувати професійну діяльність на основі нормативно-правових актів України та рекомендацій належних фармацевтичних практик; враховувати дані щодо соціально-економічних процесів у суспільстві для фармацевтичного забезпечення населення, визначати ефективність та доступність фармацевтичної допомоги в умовах медичного страхування та реімбурсації вартості ліків; сприяти збереженню здоров'я, зокрема профілактиці захворювань, раціональному призначенню та використанню лікарських засобів; проводити санітарно-просвітницьку роботу у фаховій діяльності; володіти психологічними навичками спілкування для досягнення довіри та взаєморозуміння з колегами, лікарями, пацієнтами, споживачами. Успішне засвоєння майбутніми фармацевтами теоретичних питань і набуття практичних навичок із зазначених освітніх компонент є фундаментом подальшої успішної професійної діяльності із надання якісної фармацевтичної допомоги і сприяння збереженню здоров'я населення країни.

Висновки. За результатами аналізу нормативно-правових актів, які регулюють фармацевтичну діяльність в Україні, в т. ч. за умов впровадження військового стану, можна зробити висновок, що на даний час відсутнє підґрунтя до ефективної реалізації оновлених у відповідності до «Пацієнтоорієнтованої моделі» функціонування системи фармацевтичного забезпечення населення функцій аптек. Крім цього, низка змін в нормативно-правовій базі, які були обумовлені пандемією коронавірусної інфекції та запровадження воєнного стану в Україні свідчать про розширення необхідних компетентностей та навичок фармацевтичного працівника сучасного аптечного закладу.

В свою чергу процес реформування вітчизняної ОЗ, який передбачає запровадження механізмів реімбурсації вартості ліків, електронних рецептів, посилює відповідальність медичних і фармацевтичних працівників, вимагає більш досконаліх знань чинної нормативно-правової бази, навичок з тлумачення

її положень, як з позицій організації роботи суб'єктів господарювання у фармації, так і в аспекті прав, обов'язків та відповідальності працівників.

Результати опитування щодо рівня знань населення у питання використання ЛЗ свідчать про обмежену грамотність населення, що негативно впливає і заважає об'єктивній самооцінці здоров'я, а також вимагає активної участі фармацевтичних працівників у наданні фармацевтичної допомоги.

Таким чином, існуюча ситуація у фармацевтичному секторі сфери ОЗ зумовлює необхідність набуття і розвитку знань фахівців у питаннях нормативно-правового регулювання професійної діяльності, соціально-економічних аспектів організації фармацевтичного забезпечення населення на макро- та мікроекономічному рівнях, а також формування професійно-важливих навичок щодо впровадження соціально-економічних механізмів забезпечення доступності фармацевтичної допомоги населенню. Це вкотре підтверджує вагоме практичне значення вивчення освітніх компонент «Фармацевтичне право та законодавство» й «Соціальна фармація». Слід зазначити, що саме ці освітні компоненти динамічно розвиваються та знаходяться під безпосереднім впливом зовнішнього середовища.

Література:

1. Аналіз сучасних вимог роботодавців щодо функціональних обов'язків і компетентностей фармацевтичного персоналу / А.А. Котвіцька, Ю.С. Братішко, А.В. Волкова та ін. *Запорізький медичний журнал*. 2020. № 6. С. 847-857. <https://doi.org/10.14739/2310-1210.2020.6.218472>

2. Деякі питання реімбурсації лікарських засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 р. № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/135-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2023)

3. Деякі питання реімбурсації лікарських засобів за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення : Постанова Кабінету Міністрів

України від 28.07.2021 р. № 854. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2023)

4. Дослідження фармацевтичної обізнаності населення як потреби сучасного суспільства в питаннях раціонального використання ліків / А.А. Котвіцька, А.В. Волкова, О.С. Овакімян та ін. *Соціальна фармація в охороні здоров'я*. 2022. Т.8, № 4. С. 3-13. <https://doi.org/10.24959/sphhcj.22.268>.

5. Концептуальні засади функціонування аптечних закладів у пацієнтоорієнтованій моделі розвитку вітчизняної системи фармацевтичного забезпечення населення за умов медичного страхування : метод. рек. / Г.Л. Панфілова, А.С. Немченко, Л.О. Гала. – Київ, 2019. – 32 с.

6. Обґрунтування необхідності впровадження соціально орієнтованих механізмів регулювання розвитку та розміщення аптечних закладів в Україні : метод. рек. / А. А. Котвіцька, Г.Л. Панфілова, А.В. Волкова, Ю.В. Корж ; за заг. ред. проф. А. А. Котвіцької. – Харків : НФаУ, 2021. – 37 с.

7. Обґрунтування сучасних педагогічних технологій підвищення якості викладання дисципліни «Фармацевтичне право та законодавство» / А.А. Котвіцька, А.В. Волкова, Г.Є. Болдарь та ін. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2020. № 4 (64). С. 18-26. <https://doi.org/10.24959/uekj.20.29>

8. Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.1998 р. №1303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2023)

9. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 р. №2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 05.04.2023).

10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі

лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 929. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2023).

11. Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і виробу медичного призначення, Порядку відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків : Наказ Міністерства охорони здоров'я Україна від 19.07.2005 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0782-05#Text> (дата звернення 05.04.2023).

12. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.04.2023).

13. Про лікарські засоби : Закон України від 28.07.2022 № 2469-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text> (дата звернення 05.04.2023).

14. Про настанову ВООЗ та МФФ «Належна аптечна практика: Стандарти якості аптечних послуг» : Наказ Міністерства охорони здоров'я Україна від 30.05.2013 р. № 455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0455282-13#Text> (дата звернення 05.04.2023).

15. Соціальна фармація як складова системи фармацевтичного забезпечення населення та міждисциплінарна наука / А. А. Котвіцька та ін. *Соціальна фармація в Україні: стан, проблеми та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. за участю міжнар. спеціалістів, м. Харків, 3 квіт. 2013 р. Харків : НФаУ, 2013. С. 14-28.

16. Comparative analysis of indicators that determine the effectiveness of the implementation of socio-economic determinants of health in Europe and Ukraine / A. Kotvitska, A. Volkova, I. Korzh, I. Surikova. *ScienceRise: Pharmaceutical Science*. 2021. №3 (31). P. 34–41. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2021.235787>

17. Defining and identifying concepts of medication literacy: An international perspective / Pouliot A, Vaillancourt R, Stacey D, Suter P. *Research in Social and Administrative Pharmacy*. 2018. Vol. 14, Iss. 9. P.7 97-804. doi: 10.1016/j.sapharm.2017.11.005

18. Health and medication literacy and the desire to participate in pharmacotherapy decision making – comparison of two countries / Cordina M., Hämeen-Anttila K., Lauri J., Tabone S., Enlund H. *Research in Social and Administrative Pharmacy*. 2018. Vol. 14, Iss. 9. P. 817-823. <https://doi.org/10.1016/j.sapharm.2018.06.009>

SUMMARY. The article discusses the main components of pharmaceutical care efficiency for the population in modern times. Criteria for the effectiveness of the pharmaceutical sector's functioning in the healthcare industry were analyzed in four blocks: political, economic, medical-social, and educational. Considering that pharmacies are the main providers of pharmaceutical care, the analysis of efficiency criteria for each block was carried out in accordance with the functions of the pharmacy. Special attention was paid to the educational role of pharmaceutical workers and the social-humanitarian function of the pharmacy, which is presented in the form of the results of a survey on the population's level of knowledge about healthcare and the use of medicines. The high relevance and practical significance of studying educational components such as "Pharmaceutical Law and Legislation" and "Social Pharmacy" by future pharmaceutical specialists are also justified.

Keywords: social pharmacy, pharmaceutical provision, efficiency criteria, legal regulation, pharmaceutical education